

1. «Абрысы розныя»: малюнк і чарцяжы гетмана Януша Радзівіла / уклад. М. А. Волкаў. – Мінск : Беларусь, 2020. – 159 с.
2. Баженова, О. Д. Первое европейское признание белорусской культуры эпохи барокко / О. Д. Баженова // Белорусы Москвы. XVII век / сост.: О. Д. Баженова, Т. В. Белова. – Минск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2013. – С. 150–199.
3. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы : в 3 т. – Т. 3. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – 646 с.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 694. Воп. 1. Спр. 287.
5. Русина, О. Нове джерело до історії київської кампанії Януша Радзівілла / О. Русина // Acta Anniversaria : збірник наукових прац. – Т. 4. – Нясвіж, 2018. – С. 116–129.
6. Русина, О. Радзівілли та Україна: культурні конотації / О. Русина // Український історичний журнал. – 2015. – № 2. – С. 113–130.
7. Augustyniak, U. W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640) / U. Augustyniak. – Warszawa : Semper, 2004. – 398 s.
8. Płosiński, J. Potop szwedzki na Podlasiu 1655–1657 / J. Płosiński. – Zabrze : INFORTeditions, 2006. – 200 s.
9. Wisner, H. Lata szkolne Janusza Radziwiłła / H. Wisner // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. – Т. 14. – Warszawa, 1969. – С. 183–194.

Гладкова Г. А.

ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ ВОБРАЗА А. ЛІСОЎСКАГА І ДЗЕЙНАСЦІ ЛІСОЎЧЫКАЎ У ЗАМЕЖНЫХ І БЕЛАРУСКІХ ГІСТАРЫЧНЫХ І ЛІТАРАТУРНЫХ КРЫНІЦАХ

Мастацкі тэкст з’яўляецца адной з крыніц, якая ўплывае на фарміраванне пэўных адносін у чытача да той ці іншай гістарычнай асобы, яе ўчынкаў, падзей, адлюстраваных у творы. Пачатак XVII стагоддзя, які атрымаў у гісторыяграфіі назву *Смутны час*, багаты на яркіх асоб, сярод якіх немагчыма абмінуць Аляксандра Юзафа Лісоўскага гербу Еж.

Як вядома, асоба віленскага шляхціча А. Лісоўскага атрымала розныя, часам супрацьлеглыя ацэнкі ў гісторыкаў і пісьменнікаў. Так, расійскі даследчык А. Зорын, абапіраючыся на дакументы, не толькі выкладае біяграфію ваяра, апісвае ваенныя паходы палкоўніка лёгкай кавалерыі, але таксама спрабуе даць уласную ацэнку дзейнасці кіраўніка. Даследчык заўважае, што ў рускамоўных гістарычных і літаратурных крыніцах асоба А. Лісоўскага атрымлівала часцей рэзка негатывную абмалёўку, аднак пісьменнікі-рамантыкі XIX стагоддзя па-іншаму ўспрынялі вобраз кіраўніка атрадаў з маланкавай стратэгіяй нападаў. Паступова ў рускай літаратуры вобраз Лісоўскага надзяляецца і прывабнымі рысамі: ён не толькі жорсткі і люты вораг, аднак і смелы ваяр, моцны, разумны і справядлівы [1; 3].

Польская гісторыяграфія надала належную ўвагу асобе А. Лісоўскага. Так, М. Дзедушыцкі з ухваленнем прыгадваў дзейнасць лісоўчыкаў у Еўропе, дэталева апісаў іх знешні выгляд і зброю, нават назваў падначаленых палкоўніка “грамадзянамі свету” [6].

На старонках часопіса “*Номан*” узгадваў пра лісоўчыкаў невядомы аўтар, пазначаны літарамі W. L. [9]. Ён назваў Лісоўскага шляхцічам Мазырскага павету Мінскай губерніі (у іншых крыніцах пазначана Віленшчына ці Берасцейшчына), сцісла распавёў пра асноўныя падзеі, звязаныя з лісоўчыкамі і іх паўсюднай славай.

У рускай літаратуры асэнсаванне дзейнасці А. Лісоўскага сустракаецца ў раманах М. Загоскіна і А. Бястужава-Марлінскага [3; 1]. Пры гэтым, як адзначае А. Зорын, пазіцыя рускіх пісьменнікаў паступова набліжаецца да стаўлення польскіх сучаснікаў да асобы Лісоўскага: “жестокий, но храбрый солдат, удалец, достойный противник русских патриотов” [4. с. 124]. У раманах М. Загоскіна пра Лісоўскага сказана: “... пан Лисовский, так нечего сказать – удалая голова! [...] где он пройдёт со своими сорванцами, там хоть шаром покати! – всё чисто: ни кола ни двора. Но зато на схватке всегда первый и готов за последнего из своих налётов сам лечь головою – лихой наездник!” [3, с. 44]. У раманах дзекабрыста А. Бястужава-Марлінскага змешчана апісанне лісоўчыкаў, якія ўяўлялі сабой сумесь розных нацый: польская шляхта, казакі, літвіны, рускія. Мэты ў гэтых людзей былі рознымі, але шлях іх супадаў: адных вяла звычка да вольніцы, другія імкнуліся вярнуць крадзяжом страчанае, трэція шукалі прыгод. Аўтар рамана падае трапную характарыстыку героя: “Крепкий склад и суровое загорелое лицо показывали в Лисовском обстрелянного воина, а быстрые глаза и думные на челе морщины – опытного вождя” [1, с. 109]. Кіраўнік атрада паказаны чалавекам, здольным да спачування: слухаючы аповед рускага здрадніка Сітцака, Лісоўскі не застаецца абьякавым (“соучастие отозвалось в жестоком его сердце”) [1, с. 110]. Такім чынам, можна сцвярджаць, што рускія пісьменнікі XIX стагоддзя, якія звярнуліся ў сваёй творчасці да асэнсавання асобы А. Лісоўскага і дзейнасці яго атрада, пазбягалі адназначнай адмоўнай трактоўкі героя, што магло дыктавацца агульным стэрэатыпам успрымання палякаў, прызнавалі станоўчымі якасці ваяра – мужнасць, справядлівасць, талент стратэга.

У польскамоўнай літаратуры ёсць гістарычны раман Ф. А. Асяндойскага “*Lisowczycy*” (1928) [8], які скіраваны на адлюстраванне асобы А. Лісоўскага і яго ваенных манеўраў ў тагачаснай

экспансіі на Маскоўскую дзяржаву. Письменнік на аснове фактаў жыцця і дзейнасці палкоўніка стварае з доляй рамантызацыі вобраз непераможнага рыцара, чалавека з абвостраным пачуццём годнасці і справядлівасці, які стаў гонарам суайчыннікаў. Партрэтная характарыстыка героя ўтрымлівае элементы падабенства на дзікага зверга: Лісоўскі параўнаны з драпежным арлом, сталёвыя вочы нагадваюць ваўчыныя. Аўтарская думка відавочная: толькі жорсткі, прадбачлівы, разумны і таленавіты ваяр быў здольны ўзначаліць атрады неўтаймаваных, на пачатку слаба арганізаваных шукальнікаў прыгод і здабычы. Як адзначае аўтар, атрады лісоўчыкаў наводзілі жах на мясцовае насельніцтва ад Волгі да Урала, ад Белага мора да астраханскіх стэпаў. Значная частка рамана прысвечана аповеду пра далейшы лёс лісоўчыкаў пасля раптоўнай смерці свайго лідара. Пра атрад Лісоўскага казалі, што яго ўдзельнікі дасягнулі Сібіры і Ледавітага акіяна, авалодвалі рускімі крэпасцямі і вызвалілі палонных, правялі некалькі зімовак на Поўначы ў сутычках з мясцовымі плямёнамі (самаедамі, вагуламі, калмыкамі). Заўважым, што Ф. А. Асяндоўскі паказаў ролю лісоўчыкаў у асваенні прыродных рэсурсаў сібірскага краю, падаў каштоўную прыродаапісальную і этнаграфічную інфармацыю, што дазваляе ўспрымаць раман як карысную крыніцу, якая захоўвае звесткі прыродазнаўчага характару.

У польскай літаратуры да асобы славітага ваяра А. Лісоўскага звярнуўся Казімеж Карказовіч, які надрукаваў трохтомны гістарычны раман “Jeźdźcy Apokalipsy” (1990). На грунтоўным гістарычным матэрыяле письменнік будзе ўласную канцэпцыю тагачасных падзей, дае ацэнку дзейнасці кіраўніка лісоўчыкаў і яго падначаленых. Невыпадкова ў назву рамана выведзены метафарычны выраз, які выдатна характарызуе стаўленне на землях Маскоўскай дзяржавы да польскіх ваяроў – “вершнікі Апакаліпсісу”. Па версіі польскага письменніка, XVII стагоддзе, багатае на лёсавызначальныя для дзяржаў падзеі, патрабавала такога героя як А. Лісоўскі. Віхура набегаў лісоўчыкаў ахоплівала правінцыі Масковіі далёка на поўнач, усход, поўдзень. Раман “Jeźdźcy Apokalipsy” стаў панарамным аглядам гісторыі Смутнага часу, якая пададзена праз лёс асобных герояў. Так, аўтар спыніўся на службе Лісоўскага гетману Хадкевічу падчас ваенных падзей у Інфлянтах, распавёў пра прычыны падтрымкі лісоўчыкамі Ілжэдзімітрыя II, падрабязна пералічыў захопленыя рускія гарады, апісаў штурм Смаленска, прасачыў лёс героя да моманту яго заўчаснай смерці, падаў магчымую версію, якая тлумачыць такую раптоўную трагічную падзею, коротка абазначыў далейшы лёс лісоўчыкаў.

У 2010 годзе быў апублікаваны гістарычны раман беларускага письменніка Л. Дайнекі “Пра лісоўчыка, злога хлопчыка”, які ў чарговы раз паказаў асаблівасць аўтарскага разумення шчыльнай злучанасці лёсу чалавека і краіны, гістарычнага мінулага, сучаснасці і будучыні. Сярод айчынных даследчыкаў на раман звярнула ўвагу Т. А. Лаўрык, якая прааналізавала твор з пазіцыі яго гістарычнай і факталагічнай асновы, вылучыла спецыфіку мастацкага адлюстравання эпохі праўлення Жыгімонта III ў рамане [2]. Чакаецца далейшае комплекснае асэнсаванне згаданага мастацкага твора ў кантэксце як творчасці аўтара, так і сучаснай беларускай літаратуры.

Л. Дайнека пачаў мастацкі апавед з абмалёўкі сучаснасці, калі сусветны фінансавы крызіс “ударыў па ўсіх кантынентах”: героі письменніка – пакаленне, народжанае ў 1970-я гады, жыхары Мінска, якія на парозе саракагоддзя сутыкаюцца з вечнымі праблемамі – “прэсным нецікавым жыццём”, адзюльтэрам і крызісам сямейных адносін, адчуваюць сябе няўтульна ў соцыўме (Вітаўт Гарткевіч), прайшлі праз складаныя жыццёвыя выпрабаванні і апынуліся амаль на сацыяльным дне, аднак не страцілі аптымізму (Ваня Мастоўскі “Мастадонт”). Ёсць сярод герояў твора прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі (паэты Даніловіч-Гоцкі і Лявон Кукарэка), “суперсучасная вумэн” Эльвіра Скаблінская, патомны граф Аляксандр Лісоўскі – нашчадак віленскага шляхціча, легендарнага кіраўніка ваяўнічых атрадаў лісоўчыкаў. Яднае гэтых розных герояў незвычайнае духоўнае паразуменне і шчырая любоў да нацыянальнай гісторыі: “Падсвядома яны адчувалі невыпадковасць, наканаванасць сваёй сустрэчы. Іхнія лёсы, іхнія жыццёвыя дарогі павінны былі зліцца ў адно цэлае. Але дзеля чаго?” [1, с. 45].

Заўважым, што інтэрпрэтацыя дзейнасці лісоўчыкаў набывае для герояў новы сэнс, быць лісоўчыкам – гэта значыць самаўдасканаленне: “Уставай, лісоўчык. [...] Цябе чакае слаўная дарога, на якой ты пераможаш слабасць і страх”. У рамане Л. Дайнекі гісторыя лісоўчыкаў ажывае як духоўнае брацтва аднадумцаў, своеасаблівае сучаснае рыцарства, мушкецёрства (невыпадкова А. Даніловіч-Гоцкі піша раман “Тры лісоўчыкі” па аналогіі са знакамітым раманам А. Дзюма).

Кампазіцыйнай асаблівасцю рамана становіцца камбінаванне частак з сучасным сюжэтам з эпізодамі, якія адкрываюць чытачу падзеі мінулага, пры гэтым гістарычны экскурс становіцца ядром рамана, які пачынаюць і заканчваюць падзеі сучаснасці і недалёкай будучыні. Як вынікае з сюжэтнай калізіі, сучасныя героі – гэта своеасаблівае вяртанне на Зямлю герояў мінулых часоў, паўтарэнне пераплеценых лёсаў на новым вітку гісторыі. Відавочна, у гэтым заключана аўтарская

філасофская канцэпцыя быцця чалавека, у якой бачыцца алюзія да Эклезіяста: нічога новага пад Сонцам няма, што было, тое і будзе, толькі вяртанне адбудзеца ў новых абставінах.

Рамантызацыя гісторыі – гэта падмурак творчага метаду Л. Дайнекі, які праз узнаўленне мінулага разважае над сучасным станам айчыны. Лісоўчыкі, на думку аўтара, – баявое рамантычнае брацтва, падобна рыцарам-тампліерам, лісоўчыкі не пакідалі параненых на полі бою, імчаліся на адным кані, былі няўлоўнымі, пастаянна мянялі тактыку і мелі дэвізам словы “Вера і адвага”.

Праведзены літаратуразнаўчы аналіз мастацкіх твораў замежных і айчынных пісьменнікаў, якія звярнуліся да асэнсавання ролі і месца асобы літвінскага шляхціча А. Лісоўскага і дзейнасці яго атрадаў, дазваляе выказаць меркаванне пра індывідуальна-аўтарскі падыход кожнага літаратара да гісторыі Смутнага часу і ўдзелу лісоўчыкаў у рэйдах на землі Маскоўскай дзяржавы. Так, у раманах рускіх пісьменнікаў XIX стагоддзя вобраз палкоўніка Лісоўскага не стаў цэнтральным, ацэнка героя стрыманая, аднак не пазбаўленая прызнання ваеннага таленту, смеласці, мужнасці, розуму. У польскамоўных мастацкіх крыніцах асоба А. Лісоўскага становіцца аб’ектам для больш дэталёвага асэнсавання: пісьменнікі трактуюць героя рыцарам, здольным стратэгам і тактыкам, моцным лідарам і улюбёнцам лёсу. Вобраз А. Лісоўскага ў раманах Л. Дайнекі мае падмуркам рамантызацыю гісторыі ўвогуле і асобы героя ў прыватнасці. Для пісьменніка важна паказаць непарарывнасць спрадвечных традыцый і духоўнай павязі сучаснікаў і продкаў.

1. Бестужев-Марлинский, А. А. Ревельский турнир : ист. повести / А. А. Бестужев-Марлинский ; сост. В. И. Сахаров. – М. : Сов. Россия, 1984. – 317 с.
2. Дайнека, Л. Пра лісоўчыка, злога хлопчыка / Л. Дайнека // Дзеяслоў. – 2010. – № 1 (44). – С. 15–75 ; Дайнека, Л. Пра лісоўчыка, злога хлопчыка / Л. Дайнека // Дзеяслоў. – 2010. – № 2. – С. 13–76 ; Дайнека, Л. Пра лісоўчыка, злога хлопчыка / Л. Дайнека // Дзеяслоў. – 2010. – № 3. – С. 13–66.
3. Загоскин, М. Н. Юрий Милославский, или Русские в 1612 году : ист. роман / М. Н. Загоскин. – М. : Правда, 1989. – 320 с.
4. Зорин, А. В. “Аспиды Лисовского” (1616–1618) / А. В. Зорин // Сіверщина в історії України : зб. наук. пр. – К. : Глухів, 2010. – Вип. 3. – С. 124–133.
5. Лаўрык, Т. Адлюстраванне эпохі праўлення Жыгімонта II Вазы ў раманах Л. Дайнекі “Пра лісоўчыка, злога хлопчыка” / Т. Лаўрык // Беларуская-польская моўная, літаратурная, гістарычная і культурная сувязі. Да 220-годдзя з дня нараджэння Адама Міцкевіча : зб. арт. па матэрыялах міжнар. навук. канф. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал. : І. Э. Багдановіч (гал. рэд.) [і інш.] ; пад рэд. І. Э. Багдановіч, М. І. Свістунвай. – Мінск : БДУ, 2018. – С. 364–373.
6. Dzieduszycki, M. Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków / M. Dzieduszycki. – T. I. – Lwów, 1843.
7. Korczowicz, K. Jeźdźcy Apokalipsy / K. Korczowicz. – Warszawa : Wydawn. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1990. – 722 s.
8. Ossendowski, F. A. Lisowczycy. Powieść historyczna / F. A. Ossendowski. – Poznań : Wydawnictwo Polskie R. Wegnera, 1929. – 277 s.
9. W. L. Lisowczycki // Homan. – 1916. – № 18.

Солодкин Я. Г.

НАСКОЛЬКО ДОСТОВЕРНЫ ИЗВЕСТИЯ КУНГУРСКОГО ЛЕТОПИСЦА О ПОХОДЕ ЕРМАКОВЦЕВ В ОБЬ-ИРТЫШЬЕ?

Как выяснил уже Г. Ф. Миллер, в составе ремезовской «Истории Сибирской» имеется повествование о «Ермаковой эпопее» Кунгурский летописец (далее – КЛ). (Отождествлять эти произведения [7, с. 10] или считать, будто второе из них обнаружил А. А. Дмитриев [18, с. 18, и др.], не приходится). КЛ почти единодушно, например, С. В. Бахрушиным, Д. С. Лихачевым, Е. И. Дергачевой-Скоп, В. Н. Алексеевым, Р. Г. Скрынниковым, Е. К. Ромодановской, М. А. Деминым, В. В. Блаже-сом, признается казачьим, «устным», близким к фольклору казаков или отражающим их эпос, видимо, камской вольницы.

Согласно КЛ (причислять его, как поступила Е. К. Ромодановская, к кругу сибирских летописей не стоит), 5 марта 1582 г. Ермак из занятого им Искера или Кашлыка, накануне служившего столицей Кучума, послал вниз по Иртышу в демьянские и назымские городки и волости пятидесятника Богдана Брязгу с полусотней казаков «пленить и привести к вере, и собрать ясак вдоволь розкладом поголовно». (Насколько известно, волости существовали в «улусах» Сибирского ханства, населенных татарами; исключение составляла хантыйская Тарханская или Тарханная волость, смежная с ареалом проживания татар [6, с. 773, 776; 7, с. 202, 204; 18, с. 72, 90, 304, и др.]). Далее на «вставных листах» из «Тобольского летописца» (если следовать определению Г. Ф. Миллера) рассказывается о том, что на конях русский отряд вышел к устью Демьянки (ранее в соответствии с другими источниками речь идет о стругах, на которых атаманы и казаки попали в Сибирь), три дня безуспешно «приступал» к «великому и крепкому городу» князя Демаяна, где собрались «с две тысячи татар, остяков и вогулов» (эта цифра, вопреки представлению ряда исследователей [18, с. 138, и др.], скорее всего сильно завышена). Но когда многие из них разбежались (почему, не говорится), Брязга и его «товарищи» собрали ясак и на легких стругах «поплыша вниз», 20 мая «доплыша до Самара», в «сборе» с которым (подобно Демаяну) находились еще восемь князцов. (Они составляли в оценке